

УДК 351:338.2

О. П. Дяченкокандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Одеського державного аграрного університету**КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ПРОТИДІЇ РОЗВИТКУ
ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

У статті досліджуються концептуально-методологічні аспекти функціонування механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки. Значна увага приділена принципам формування та функціонування, а також концептуалізації структурно-логічної моделі комплексного механізму державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, державне регулювання, концептуально-методологічні аспекти, протидія розвитку, комплексний механізм.

Постановка проблеми. Стан і тенденції здійснення в Україні моніторингу сумнівних фінансових операцій не достатньо сприяє регулюванню процесів протидії розвитку тіньової економіки, актуалізує наукові та практичні проблеми, які повинні розв'язуватися на різних рівнях: законодавчому, організаційному, правоохоронному, науковими засобами, в тому числі у формі наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань функціонування механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки висвітлювалось у наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: Шнайдера Ф., Гутмана П., Гришової І.Ю., Наумова О.Б., Шабатури Т.С., Галицького О.М., Гнат'євої Т.М., Воротіна В.Є., Мотренка В.Т., Мит'яй О.В., Завєруха М.М., Варналія З.С. та інших науковців [1-9].

Трансформаційний розвиток економіки України і, зокрема, тіньової економіки дозволяє стверджувати про недостатність наукового обґрунтування дослідження процесів функціонування механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та розробка кон-

цептуально-методологічних аспектів функціонування механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення механізмів державного регулювання протидії розвитку тіньової економіки, у їхньому сучасному вигляді розпочалося на початку ХХ століття. У 20–30-ті роки ХХ століття в Сполучених Штатах Америки було запроваджено систему заходів із виявлення правоохоронними органами введення в легальний оборот грошових коштів, одержаних у результаті незаконного виготовлення та реалізації алкогольних напоїв. Іншою причиною запровадження системи таких заходів стала діяльність Мейера Ланські, який, використовуючи переваги номерних рахунків у швейцарських банках, конвертував у легальний грошовий обіг незаконно отримані суми від грального бізнесу.

У 50-х роках ХХ століття, будучи стурбованим арештами гангстерів за несплату податків, Ланські придбав один із швейцарських банків, в якому гроші відмивалися приблизно за наступною схемою: готівка, одержувана Ланські як доход від грального бізнесу в Гавані, вкладалася в банки Маямі, потім переводилася до Швейцарії, закони якої захищали ці активи від проведення розслідувань з боку американських правоохоронних і податкових органів [1].

На пострадянському просторі історія становлення механізмів державного регулювання процесами протидії розвитку тіньової економіки бере свій початок з 1988 року. Розвиток індустрії протидії розвитку тіньової економіки можна умовно поділити на два етапи.

Перший етап – 1988 (1989) – 1991 (1993) рр., коли активно почали створюватися зовнішньоторгівельні організації та підприємства, в які вкладалися кошти, отримані незаконним шляхом.

Другий етап почався з 1991 (1993) року і характеризувався бурхливим розвитком комерційних банків, інвестиційних фондів, коли з'явилися досить зручні й легально створювані структури, що дали змогу вільно переводити кошти за кордон. Саме з цього часу потекли величезні суми нелегального капіталу, які надалі осідали на рахунках у надійних банках [2].

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі факти протидії розвитку тіньової економіки, мають не національний, а міжнародний характер і зазвичай несуть загрозу економіці усіх країн, задіяних у злочинних схемах. Канадські вчені дослідили, що серед усіх кримінальних справ, порушених за такими фактами, 80 % мали міжнародний розмах.

В Україні становлення механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки, розпочалося з набуттям нею незалежності в 1991 році. Необхідно зазначити, що створення правових основ у досліджуваній сфері здійснювалося не у зв'язку з закономірностями розвитку суспільства, а здебільшого було пов'язане з бажанням виключити Україну з "чорного" списку країн та територій, які не ведуть боротьбу з тіньовою економікою [3].

Перші кроки в цьому напрямі були пов'язані з ратифікацією нашою державою відповідних міжнародних нормативно-правових актів та прийняттям ряду нормативно-правових документів, спрямованих на їх реалізацію. Зокрема, було прийнято Закони України "Про міліцію" (1990 р.), "Про державну податкову службу в Україні" (1990 р.), "Про прокуратуру" (1991 р.), "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинні-

стю" (1993 р.), "Про оподаткування прибутку підприємств" (1994 р.), "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" (1995 р.), "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг" (1995 р.), "Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними" (1997 р.), Укази Президента України від 17 вересня 1996 року № 837 "Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996 – 2000 рр.", від 25 грудня 2000 року № 1376 "Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 рр." та ін. Усі ці нормативно-правові акти були спрямовані на вдосконалення механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки.

Крім того, було запроваджено діяльність державних інституцій, які повинні були належним чином протистояти цьому явищу. Зокрема, питаннями здійснення фінансового контролю у 90-ті роки ХХ століття займалися такі органи державної влади:

1) Кабінет Міністрів України, який у своїй діяльності покликаний забезпечувати проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;

2) Міністерство фінансів України, одним з основних завдань якого було забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення в межах своєї компетенції державного фінансового контролю;

3) Комітет України з монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, одними з напрямків діяльності якого були участь у здійсненні контролю за сплатою акцизного збору на спирт, алкогольні напої і тютюнові вироби, узагальнення практики застосування законодавства, підготовка проектів законів України, інших нормативно-правових актів з питань державного контролю за виробництвом та реалізацією спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

4) Державна податкова служба України, основними завданнями якої були

здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством, запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесені законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;

5) Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі, яке було наділене повноваженнями проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при виході суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на зовнішній ринок, здійснення контролю за дотриманням усіма суб'єктами чинного законодавства України та міжнародних договорів, вживання заходів щодо тарифного регулювання експорту та імпорту, визначення переліку товарів, робіт, послуг, які підлягають квотуванню та ліцензуванню (за винятком тих, що експортуються, імпортуються відповідно до міжнародних договорів);

6) Державний Митний Комітет і прикордонні та внутрішні митниці України, на які покладалося вирішення наступних завдань: контроль за додержанням законодавства про митну справу, використання засобів митно-тарифного та позатарифного регулювання при переміщенні через митний кордон України товарів та інших предметів, комплексний контроль спільно з Національним Банком України за валютними операціями, створення сприятливих умов для прискорення товарообігу, боротьба з контрабандою та порушенням митних правил;

7) Національний банк України, на який покладалося завдання банківського регулювання та нагляду, аналізу стану грошово-кредитних, фінансових, цінних і валютних відносин, здійснення, в межах своїх повноважень, валютного регулювання та валютного контролю.

Очевидно, що на даному етапі становлення механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки, діяльність органів державної влади була більше спрямована на регулю-

вання легальних фінансових потоків як у межах України, так і за її межами.

Нормативно-правові акти у досліджуваній сфері спрямовувалися на боротьбу з організованою злочинністю взагалі, а механізми державного регулювання щодо протидії розвитку тіньової економіки, окремо не виділялася і не зосереджувала на собі увагу керівних органів та інституцій. Крім того, наприкінці ХХ століття в Україні був відсутній орган зі спеціальною компетенцією щодо регулювання фінансових потоків.

Проблема протидії розвитку тіньової економіки, полягає в необхідності побудови нового механізму на якісно іншому рівні, розробці державних інструментів і форм його реалізації. Застосування сучасних теоретичних і практичних напрацювань для організації процесу протидії розвитку тіньової економіки дозволить вирішити таку важливу проблему для держави як ресурсне забезпечення функціонування технічної, соціально-психологічної, фінансово-економічної складових механізму державного регулювання соціально-економічних процесів.

Процес протидії розвитку тіньової економіки являє собою складний процес, що охоплює всі сфери суспільного життя. Отже, механізми державного регулювання протидії розвитку тіньової економіки представляють собою координуючу, коригуючу, контролюючу систему цілеспрямованого впливу держави на процес, що охоплює всі етапи соціально-економічного життя суспільства.

Першим елементом механізмів державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки є принципи його формування. Принципом є вихідне положення будь-якої теорії [4, с. 778], на підставі якого має діяти проєктований механізм. Сукупність принципів, на яких ґрунтується механізм щодо зменшення масштабів тіньової економіки надає йому властивості, які посприяють реалізації його мети. Крім того дозволяє використати найефективніші методи реалізації поставлених задач.

Нами здійснена класифікація підходів, щодо систематизації принципів формування та функціонування механізмів

державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, на дві групи: загальні принципи – визначають функціонування всіх систем управління; спеціальні принципи – застосовуються конкретно до процесів протидії розвитку тіньової економіки та базуються на специфічних особливостях тіньової економіки та притаманних їй закономірностях (рис. 1).

Відмінністю структурно-логічної моделі комплексного механізму державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки є системна логіка організації процесу протидії. Запропонована модель комплексного механізму розрахована на різні рівні господарювання та включає в себе складові локальні механізми регулювання окремими процесами, які виконуються на кожному рівні з виходом

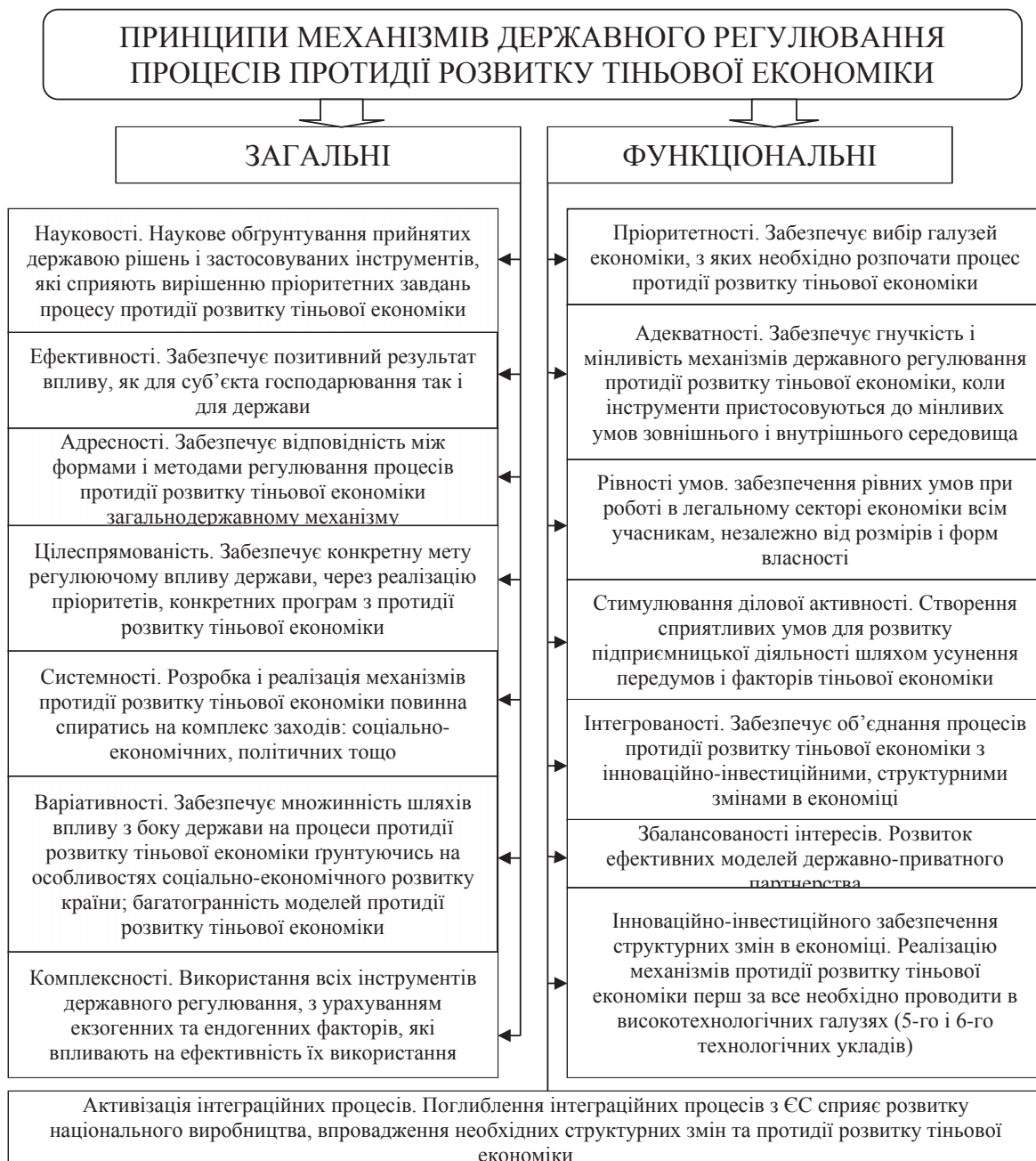

Рис. 1 Принципи формування та функціонування механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки

Джерело: розроблено автором

на складові комплексного механізму регулювання. У підсумку проводиться оцінка, аналіз та розробка заходів подальшого удосконалення механізмів з визначенням їх результатів [5, с. 130].

На підставі вищевикладених положень інтегральна мета механізму державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, визначається як мінімізація рівня тіньового сектора економіки та вихід держави на якісно новий рівень за рахунок залучення капіталу тіньового сектора для структурної перебудови економіки і збільшення частки легального сектора економіки в матеріальній і не матеріальній сферах забезпечивши йому конкурентоспроможний розвиток з урахуванням необхідності зростання добробуту населення.

З метою детінізації економіки України необхідним є використання заходів, що сприяли б покращенню інвестиційного клімату держави, зниженню як фіскального, так і регуляторного тиску на суб'єктів господарювання за рахунок удосконалення існуючих податкових механізмів; необхідною є подальша дерегуляція підприємницької діяльності й підтримка малого та середнього бізнесу [6, с. 212].

Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення наступних диференційованих завдань:

1) вироблення державної стратегії процесу протидії розвитку тіньової економіки;

2) обґрунтування ключових напрямків процесу протидії розвитку тіньової економіки на коротко-, середньо- та довгостроковий період;

3) визначення пріоритетних напрямів структурної перебудови економіки, у які можна буде залучити капітал тіньового сектора економіки;

4) розробка комплексу заходів щодо стимулювання роботи в легальному секторі економіки.

5) правове забезпечення заходів з протидії розвитку тіньової економіки тощо (рис. 2).

Наступний елемент механізму – суб'єкти державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки:

1) органи виконавчої влади (Державна фіскальна служба України, Міністерство

інфраструктури України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство юстиції України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Антимонопольний комітет України, а також місцеві та муніципальні органи влади в Україні);

2) органи законодавчої влади (Верховна Рада України, місцеві органи самоврядування);

3) суб'єкти, на які спрямовані заходи щодо протидії розвитку тіньової економіки (домогосподарства, підприємства, органи державного управління, галузеві та підприємницькі спілки тощо);

4) інші учасники процесу протидії розвитку тіньової економіки (НАНУ та інші академії, ВНЗ).

Механізм державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки включає наступні об'єкти: – об'єкти процесу протидії розвитку тіньової економіки (сектор домогосподарств, реальний сектор, сектор послуг, фінансовий сектор, сектор державного управління); – інвестиційний потенціал тіньового сектора економіки; – діяльність з впровадження заходів спрямованих на зменшення масштабів тіньового сектора економіки; – форми організації процесу протидії розвитку тіньової економіки на рівні економіки в цілому, на рівні окремих регіонів, галузей (нормативно-правова база, інституційна інфраструктура, інформаційне забезпечення тощо).

Для ефективного функціонування механізму державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, необхідно розкривати дії, заборонені Кримінальним кодексом, засуджувати осіб, які їх вчинили, – необхідні комплексні заходи, здатні підірвати кримінальну економіку. Боротьба з тіньовою економікою переслідує дві мети: 1) підвищення «ризиків затримання» окремого злочинця або злочинного підприємства і «ризиків вилучення» доходів від злочинної діяльності; 2) захист легальної економіки, фінансової системи, легітимного капіталу, податки з якого сплачені, від нечесної конкуренції

Рис. 2. Концептуалізація структурно-логічної моделі комплексного механізму державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки

Джерело: розроблено автором

з боку мало витратних кримінальних доходів. Основними причинами здійснення такої боротьби є те, що: це дає змогу виявити злочини, корупцію, наркобізнес, шахрайство, інші форми організованої злочинності; відмивання злочинних доходів сприяє розвитку міжнародної корупції, що підриває зусилля України, спрямовані на встановлення демократичних політичних інститутів та стабільної національної

економічної системи; боротьба з тіньовою економікою допомагає захистити цілісність вітчизняної фінансової системи від негативного впливу кримінального капіталу.

З огляду на зазначене вище, стають зрозумілими зусилля України гармонізувати положення національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами у сфері протидії розвитку

тіньової економіки. Протидія розвитку тіньової економіки – це так звана боротьба проти свободи ринкових відносин, а дозволити собі високі стандарти у сфері обігу фінансів можуть хіба що високорозвинені країни. Щоправда, ставлення до тіньового капіталу може бути і протилежним, адже залучення злочинних доходів у легальну економіку своїми позитивними наслідками має зростання кількості робочих місць, розширення бази оподаткування і збільшення податкових надходжень до бюджету держави.

Висновки з проведених досліджень.

Для ефективного функціонування механізму державного регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки, необхідно розкривати дії, заборонені Кримінальним кодексом, засуджувати осіб, які їх вчинили, – необхідні комплексні заходи, здатні підірвати кримінальну економіку. Боротьба з тіньовою економікою переслідує дві мети: 1) підвищення «ризиків затримання» окремого злочинця або злочинного підприємства і «ризиків вилучення» доходів від злочинної діяльності; 2) захист легальної економіки, фінансової системи, легітимного капіталу, податки з якого сплачені, від нечесної конкуренції з боку мало витратних кримінальних доходів. Основними причинами здійснення такої боротьби є те, що: це дає змогу виявити злочини, корупцію, наркобізнес, шахрайство, інші форми організованої злочинності; відмивання злочинних доходів сприяє розвитку міжнародної корупції, що підриває зусилля України, спрямовані на встановлення демократичних політичних інститутів та стабільної національної економічної системи; боротьба з тіньовою економікою допомагає захистити цілісність вітчизняної фінансової системи від негативного впливу кримінального капіталу.

З огляду на зазначене вище, стають зрозумілими зусилля України гармонізувати положення національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами у сфері протидії розвитку тіньової економіки. Протидія розвитку тіньової економіки – це так звана боротьба проти свободи ринкових відносин, а дозволити собі високі стандарти у сфері обігу фінансів можуть

хіба що високорозвинені країни. Щоправда, ставлення до тіньового капіталу може бути і протилежним, адже залучення злочинних доходів у легальну економіку своїми позитивними наслідками має зростання кількості робочих місць, розширення бази оподаткування і збільшення податкових надходжень до бюджету держави.

Список використаної літератури:

1. Gutmann P. The Subterranean Economy, Redux / Gutmann P. // The Economics of the Shadow Economy. – Heidelberg, 1985.
2. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/
3. Corruption perceptions index 2016: Results. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.transparency.org/news/feature/>
4. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна 5-е изд., доп. перераб. – М.: Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
5. Грузнов И.И. Эффективные организационно-экономические механизмы управления (теория и практика) / И.И. Грузнов. – Одесса: Полиграф, 2009. – 528 с.
6. Гришова І. Ю. Стратегія державної політики в сфері детінізації економіки України / І. Ю. Гришова, О. П. Дяченко // Право та державне управління. – 2016. – №4. – С. 207-213
7. Shabatura T. Financial mechanism of economic security company / T. Shabatura, I. Grishova, A. Galitsky, S. Stoyanova-Koval, V. Zamlynsky, M. Shcherbata, T. Butenko // The collection includes material reports 3rd International Scientific and Practical Conference "Science and Society" held SCIEURO in London 20-21 March 2013. – P. 160-180.
8. Гришова І.Ю. Корупційні ризики та зарубіжна методологія їх оцінки в системі економічної безпеки / І.Ю. Гришова., О.О.Красноручський // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 4 (4). – С. 40-46.
9. Митяй О.В. Науково-методологічні критерії формування механізму досягнення економічної безпеки підприємствами [Електронний ресурс] /

О.В. Митяй, О.А. Хлистун // Глобальні та національні проблеми економіки. – Випуск №2. Грудень 2014 р. – Мико-

лаїв. – С. 630-633. Режим доступу до журн.: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/128.pdf>

Дяченко. О. П. Концептуально-методологические аспекты функционирования механизмов государственного регулирования процессов противодействия развитию теневой экономики

В статье исследуются концептуально-методологические аспекты функционирования механизмов государственного регулирования процессов противодействия развитию теневой экономики. Значительное внимание уделено принципам формирования и функционирования, а также концептуализации структурно-логической модели комплексного механизма государственного регулирования процессов противодействия развитию теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, государственное регулирование, концептуально-методологические аспекты, противодействие развитию, комплексный механизм.

Dyachenko. O. Conceptual and methodological aspects of the functioning of mechanisms of the state regulation of processes of continuity of development of shadow economy

The article deals with the conceptual and methodological aspects of the functioning of the mechanisms of state regulation of processes of counteraction to the development of the shadow economy. Considerable attention is paid to the principles of formation and functioning, as well as the conceptualization of the structural and logical model of the complex mechanism of state regulation of processes of counteraction to the development of the shadow economy.

Key words: shadow economy, state regulation, conceptual and methodological aspects, developmental opposition, integrated mechanism.